

Schreiner Dénes
A JÖVŐ FELVILLANÁSA

Az alábbi tanulmány azzal a jelenséggel foglalkozik, mikor egy adott helyzetben hirtelen mintegy megelőlegeződik a következő pillanatban vagy a távolabbi a jövőben bekövetkező esemény. Nem tudatos előrelátásról és nem is akaratlagos tervezésről van szó, hanem egyfajta *felvillanásról* vagy *sejtelemről*, mely megmutatja a jövőt, noha e megelőlegezett pillanat később a tapasztalatban nem mindig töltődik be. Mindez olyan ösztönszerű előrenyúlásként, az időtárgyra irányuló többletvélekedésként értelmezhető, mely váratlanul éri az embert. Ennyiben különbözik a normál időtudat protencióitól és asszociációitól, mivel meglepi a szubjektumot a maga eseményszerűségével. Ugyanis az elővételezett jövő kvázi-jelenként mutatkozik meg, noha közben mégis megtartja jövő-karakterét. A következőkben néhány példa segítségével vizsgálom meg e fenomen alapjellegzetességeit és típusait, illetve viszonyát az időtudat egyéb működéseivel.

Retroaktivitás és proaktivitás

Edmund Husserl a *Bernaui kéziratokban*, majd a passzív szintézisek elemzése kapcsán tér ki a retencionális szférába visszasugárzó affektivitás, más néven *retroaktív ébresztés (rückwirkende Weckung)* jelenségére.¹ Ilyenkor egy benyomás affektív ereje visszafelé hatva kezd el működni, azaz utólag tudatosul valamilyen észlelet vagy más tudattartalom, például valaminek a hatására ráébredünk, hogy már egy ideje egy dallamot hallunk vagy fájdalmat érzünk. Ez a jelenség azonban nem pusztán a közvetlen megelőző pillanatokra vonatkozhat, hanem a retencionális szféra mélyebb, de még nem teljesen elsüllyedt rétegeire is, ezáltal a korábbi múltból is felébresztődhetnek tartalmak. Ráadásul mindez a tudatéletnek nem valamilyen speciális, hanem alapvető jellegzetessége, ha tetszik, minduntalan végbemegy a múltbéli tudatosulása és módosulása.² Ez azt jelenti, hogy a múlt lezáratlan, állandóan újjászülethet a jelenből, mégpedig olyan formában, ahogy egykor soha nem volt jelen. A múlt és a jelen ilyen felfogásának az is a következménye, hogy maga a jelen is úgyszólván átlátszatlanává válik, hiszen minden pillanat olyan tudattartalmakat hordozhat, melyek majd a jövőben ébresztődnek fel, így a jelen a maga jövőjének múltjaként többet tartalmazhat, mint amennyit egyszerű jelenként.

Ugyanakkor felmerülhet a kérdés, hogy a retroaktív ébresztésnek van-e jövőre irányuló párja, azaz tapasztalható-e olyan jelenség, melyben egy benyomás affektív

---

¹ Lásd Husserl (2001) 11. o. és Husserl (1966) 155. skk. o. Merleau-Ponty az igaz retrográd mozgásáról, egyfajta *Rückgestaltung*-ról, visszamenőleges formálódásról beszél, melynek folytán az észlelés tudattalan (*inconscient*) marad. Lásd Merleau-Ponty (2001) 240. o. ill. Merleau-Ponty (2006) 213. o.

² Vö. Ullmann (2010) 275. skk. o., Ullmann (2012) 96. skk. o. és Horváth-Pavlovics (2021).

ereje jövőbeli tapasztalatokat ébreszt fel? Beszélhetünk-e proaktív ébresztésről?³ A tapasztalat aszimmetrikus időbelisége és a jövő nyitottsága látszólag értelmetlenné teszi a kérdést, hiszen egy jövőbeli tapasztalat nem lehet ébresztés tárgya, mivel egy olyan tudattartalom, mellyel még nem rendelkezünk, nem is tudatosulhat előre. A jövő, éppen mert eljövő, nem a tapasztalat tárgya, így problémát jelent, hogy miképpen férhet hozzá a fenomenológiai elemzés. Mégis előfordulnak a normál tudatéletnek olyan jelenségei, mikor megjelenik valami jövőbeli, mely aztán vagy betöltődik a tapasztalatban, vagy nem. Ha nem akarunk visszaesni egy naív metafizikába, úgy nem támaszkodhatunk sem a természetes beállítódás jövőre vonatkozó megfontolásaira, sem a természettudományos előrejelzésekre, sem a mitikus-vallási világkép jóslásaira és jövőmondásaira, hanem a tudat működése felől kell újragondolnunk mindezt. Mivel itt nem találunk olyan kitüntetett tudataktust, mint amilyen a múlta irányulás esetében az emlékezet, érdemes közelebből is szemügyre venni azokat a fenomenológiailag értelmezhető képességeinket, melyek a jövőt veszik célba.

A jövő adódása

Augustinusnál a *Vallomások* XI. könyvének nevezetes helyén a *várakozás* az a képesség, melyben a jövő megjelenik a lélekben.⁴ Más szerzőknél, szövegekben ugyanez lehet a tervezés, a remény, a félelem, valamiféle elképzelés és így tovább. Szemben a természettudomány előrejelzéseitől, melyek úgy mondhatjuk objektív szükségszerűséggel operálnak, így a törvényszerűség tételezőjének, azaz a tudósnak a nézőpontja kívül kerül az idői lefolyáson, a fenti aktusokban a felvázolt jövő nem független az időbeliségbe merülő megjelenítő tudattól, vagyis a várakozó, tervező, reménykedő, stb. ember az időfolyamban benne állóként tételezi a jövőt.⁵ Ugyanakkor a jövő e tudataktusokban ugyan megjelenítődik, ám mégsem szemlélhető a jelenben, hanem nyitott, határozatlan marad. Mintegy távol van tartva a jelentől, hogy a megfelelő cselekvés révén sietessük, vagy éppen elkerüljük, esetleg az isteni gondviselésre bizzuk alakulását. A jövő tehát itt kívül esik a tapasztalaton, csak a rá irányuló jelenbeli tudataktusok vizsgálhatóak.

Másfelől, mint ismeretes, Husserl kidolgozza a belső időtudat fenomenológiai elemzése során a *retenció* és a *protenció* fogalmát.⁶ Mind a kettő prezentáló, spontán tudatműködés, az előbbi az épp elmúltba való visszanyúlás, annak visszatartása, utóbbi a mindjárt bekövetkező megelőlegezése, az abba való előretartás. Minden

³ Ullmann Tamás némileg másképp használja a kifejezést. Ő olyan szituációra érti, melyben felkészülünk valami jövőbeli eseményre, ám nem tudhatjuk, hogy nem fogunk-e annak során teljesen másképp viselkedni, felülírva jelenbeli meggyőződésünket. Lásd Ullmann (2010) 280. o.

⁴ Lásd Augustinus (1987) 365. skk. o.

⁵ Vö. Sajó (2012) 31. o.

⁶ Lásd Husserl (1969) 29. skk. o. ill. Husserl (2002) 41. skk. o. A husserli időfenomenológiához lásd Sajó (2014) 98. skk. o. és Pintér (2014) 15. skk. o.

jelenbeli pillanat, melyben egy *ősbnyomás* folytán felfakad az időiség, megteremti a maga múltját és jövőjét, ugyanakkor kiterjedt jelenként magába foglalja a megelőző és a következő pillanatokat is. Mivel a korábbi jelenek is így működtek, a retenció nemcsak a közvetlenül korábbit őrzi meg, hanem a korábbiiban benne rejlő még korábbit, és így tovább. A jelen kiterjedése ezáltal, bár egyre halványuló módon, de az idő mélyére nyúlik, magában hordja mindazt, mi benne a korábbiakból leülepedett (*szedimentáció*). Kérdés, hasonló-e a helyzet a protenció esetében. Elvileg mondhatnánk, hogy a retenció tükröképeként nemcsak a közvetlenül elkövetkezőbe nyúlik előre, hanem az abban készülődő még későbbibe is. Ám az idő egyirányúsága és a tapasztalat természete folytán itt aszimmetria áll fenn, vagyis a közvetlen jövőt követő későbbi jövő csak úgy előlegeződhet meg, hogy közben elvész a szemléleti tartalom, azaz a tapasztalat terepéről a spekulációéra lépünk át. Hiszen ha közvetlenül célozzuk meg a későbbi jövőt, úgy az nem prezentáló aktus, ha viszont a közeli jövő közvetítésével, akkor pedig nem tudhatjuk előre, hogy ez milyen további jövőket fog anticipálni.

Ugyanakkor – Hume nyomán - Husserl beszél a passzív szintézisek elemzése során *induktív asszociáció*ról is.⁷ Ahogy Tengelyi László fogalmaz, „Az eleven jelen ... egy átfogó ősbnyomás, amelyet aktuális és eleven retenciók és protenciók holdudvara vesz körül.”⁸ Ahogy a *reproduktív asszociáció* emléket ébreszt fel, úgy az induktív asszociáció várakozást kelt, mindez a tudatban jórészt ösztönösen megy végbe, és mindkettő az affektív erők megnyilvánulásának tekinthető. Ennek a felismerésnek azonban ára van. A várakozást keltő asszociációkban intencionált jövő ugyanis elveszti radikális újdonságát, idegenségét, amit még a korábbi *Időelőadások*ban megőrzött. Ahogy a jelen egyre inkább „bekebelezi” a jövőt, ez utóbbi úgy simul bele annak horizontjába, s lesz megszokott, ismerős.⁹

A proaktív felvillanás és sejtelem

Az alábbiakban egy külön fajtáját vázolnám fel a jövőre irányuló tudataktusainknak, mely eltér mind a várakozás és társai, mind a protenció és az induktív asszociáció mozgásától. A tényleges tudatéletben persze nincs feltétlenül éles határ, e tudataktusok átfolyhatnak egymásba, vegyülhetnek egymással. Mindenesetre e típusban a jövő a jelenbe hatol, ám nem pusztán bizonytalan elképzelés révén, melyen még alakítani lehet, hanem úgyszólván teljes bizonyossággal. Másfelől e behatolás meglepi a tudatot, s a maga váratlanságával nem illeszkedik bele minden további nélkül annak normál lefolyású életébe, ugyanakkor adott esetben egy új értelem-összefüggést mutat fel. Egy olyan kétértelmű előrenyúlásról van szó, nevezzük *proaktív felvillanásnak* vagy *sejtelemnek*, melyben mintegy

⁷ Lásd Husserl (1966) 119-120. o. Vö. Tengelyi (2007) 157. skk. o. és Ullmann (2010) 233. o.

⁸ Lásd Tengelyi (2007) 172. o.

⁹ A jövő újdonságának fenomenológiai problémájához lásd Tengelyi (2007) 160. skk. o., Ullmann (2010) 209. o. és Ullmann (2012) 100. skk. o.

megmutatkozik a jövő egy része vagy egésze, függetlenül attól, hogy ez beigazolódik-e később vagy sem. Mindezt most néhány példával szemléltetném:

- „Le fog esni!” – kiáltunk fel, mikor egy tárgy veszélyes közelségbe kerül az asztal széléhez. A tárgy leesése úgyszólván lepereg a szemünk előtt, noha még nem történt meg, s kiáltásunk igyekszik megakadályozni. A gyermekére ügyelő szülő a legkülönbözőbb baleseteket, sérüléseket vagy éppen kínos szituációkat vizionál. Spontán módon tolnak fel a képek, melyek a következő pillanatot mutatják, mintha a jövő bejelentkezne a jelenben. És ha egy éles kés, hegyes csavarhúzó közelít az ujjunkhoz, mi is már előre érezzük a fájdalmat, halljuk, ahogy belevág a húsba, látjuk a felspriccelő vért, noha a szerszám úgyszólván csak a testünket körülvevő bizonytalan körvonalú aurába hatolt. Ha pedig kilépünk egy alacsony korláttal ellátott erkélyre és lepillantunk a mélybe, magunk is szinte érezzük a zuhanást, melyet megelőlegezünk. Mintegy előre átéljük a testünkben, zsigereinkben végigfutó nyilallásokat, cikázásokat tapasztalva.

- Nagy társaságban beszélgetünk, majd hirtelen az a határozott érzésünk támad, hogy az egyik résztvevő megfordul, és ide fog jönni hozzánk. Semmi egyértelmű jelzés, nem is ismerjük, mégis úgyszólván már itt van, noha továbbra is háttal áll nekünk, mással beszélgetve. Más alkalommal a másik ember ránk vetett tekintetéből egy mondatot vélünk kiolvasni, melyet mindjárt kiejt a száján. Halljuk a szavait, annak ritmusát, lejtését, hanghordozását, mintha a hallásunk előrefutna a látásunkhoz képest, ahogy gyengéd érintését is szinte érezzük a bőrünkön, miként lágy fuvallatot, noha még sem a mondat nem hangzott el, sem a keze nem indult felénk.

- Máskor egy gyermek arcában hirtelen megpillantjuk egy felnőttét, akivé válik majd.¹⁰ Szinte lehetetlen, hogy mindezt később leellenőrizzük, most mégis határozottan körvonalazódik benne egy idősebb arc, mintha a gyermek arcában meglévő lehetőségek egy szempillantás alatt képpé válva testet ölténének. Ez az öregebb arc úgy jelenik meg a gyermekében, hogy szinte összeolvad vele, majdhogynem a helyébe lép, mégis megtartja különállását, hogy eljövendő idegenként bármikor leválhasson róla.

- Olykor aztán nehéz döntés előtt állva, mely megváltoztatná az életünket, derengeni kezd a saját jövőnk, majd egyre élesebben kirajzolódik benne a sorsunk. „Így lesz, ekként fogok élni, mert olyan vagyok, amilyen” – mintha e szavakat a fülünkbe suttogná valaki. A jövő megváltoztathatatlansága nehezedik ránk, a szabadságot magába szívó szükségszerűség, a sorssá szilárduló jellem, ahogy Hérakleitosz mondaná.¹¹ De az is megésik, hogy csak egy röpké sóhaj erejéig villan fel egész élettörténetünk, hogy nyomban el is tűnjön a mindennapos tevékenységekre irányított figyelmünk mögött.

- Ám ha e sorssal szembenézve elfog a szédület, és szorongásunk pánikká fokozódik, mely rohamban csúcsosodik ki, nem egyszerűen félelmet érzünk a

---

¹⁰ Vö. Schreiner (2020) 39. o.

¹¹ Lásd Hérakleitosz B 119.

kontrollvesztéstől, megőrüléstől, haláltól, hanem mindezek bekövetkeztének teljes bizonyosságát a következő pillanatban. A vészhelyzet menekülési reakciót vált ki, de nincs hová menekülni, sem a térben, sem az időben, hisz a következő pillanatok ugyanazt rettegést rejtik magukban, mint a szétmállott tér ellenséges darabjai. A testet minden oldalról, szinte sejtszinten nyomja össze egy hatalmas erő, mely a tudatot bódult, ájulásszerű állapotba taszítja, miközben elé vetíti a totális én- és világvesztés állapotát.

- Végül két irodalmi példa, melyek mintegy tükörképei egymásnak. Maurice Blanchot önéletrajzi ihletésű rövid szövegében, melynek *Halálom pillanata* a címe, egy ember áll – az ifjú Dosztojevszkijhez hasonlóan – a kivégzőosztag előtt. A rászegezett fegyverekkel szembenézve saját halálába fut előre, melyről úgy hiszi, a következő pillanatban bekövetkezik. Szinte túlvan már rajta, átlépett, s bár egy közbejövő véletlen folytán megmenekül, hátralévő élete mégis „odaát” folyik le, mintha túlélése éppenséggel csak elnyújtaná a folytonosan jelenlévő halál pillanatát.¹² Ezzel szemben Ambrose Bierce *Bagoly-folyó* című elbeszélésében Peyton Farquhar, egy akasztására váró férfi saját csodás megmeneküléséről számol be részletesen, és csak a szöveg legvégén derül ki, hogy mindez csupán a halála előtti pillanatok fantáziálása, melynek nyaka szegése vet véget.¹³

A jövő felvillanásának típusai és jellegzetességei

124

A fenti példákából kiindulva megkísérelhetjük a proaktív villanás és sejtelem különböző típusait elkülöníteni, majd alapvető jegyeit leírni. Megjegyzendő, hogy hasíthat felvillanás a tudattalanból a tudatba, mely így akár a múltból a jelenbe villanásként is értelmezhető. Freud írja például *A Patkányember* hőséről, hogy apja iránti gyűlölete elpusztíthatatlan, bár a szintén iránta érzett szeretete elrejti önmaga elől, így „a tudattalanban (*Unbewußte*) marad, ahonnan néha villanások formájában/villámlásszerűen (*blitzähnlich*) tör elő.”¹⁴ E kényszerneurotikus és babonás fiatalember egyébként előszeretettel foglalkozott előjelekkel, sejtesekkel és profetikus álmokkal, mintegy kitapintani kívánván múltja által megszállt jelenében a jövőt.¹⁵

Ami pedig a jövő felvillanásait illeti, különféle szempontok alapján így csoportosíthatjuk őket:

1. *Gyorsaság, erősség, határozottság* - A jövő megjelenése végbemehet előkészület nélkül, úgymond „villámgyorsan”, ám előfordulhat, hogy egyfajta lassabb folyamat, valamiféle derengés, megézés vezeti fel, majd egy ponton hirtelen „összeáll” képpé, hanggá, és így tovább. Ezzel összefüggésben lehet

¹² Lásd Blanchot (2002)

¹³ Lásd Bierce (1985) 5. skk. o.

¹⁴ Lásd Freud (1999) 283. o. Alpár Zsuzsa fordítása nyomán.

¹⁵ Lásd Freud (1999) 323. o.

erőteljes és határozott, ám a bevezető vagy lecsengő fázisokban gyengébb és határozatlanabb. A jövő gyors, erős, határozott megmutatkozását nevezhetjük a tulajdonképpeni *felvillanásnak*, míg a lassabbat, homályosabbat, bizonytalanabbat inkább *sejtelemnek*. Az előbbi ezért közelebb áll a husserli protencióhoz, noha – mint láttuk – nem azonos vele, az utóbbi ellenben inkább a Gaston Bachelard által leírt álmodozás, ábrándozás, költői képzelet,¹⁶ vagy éppen a Dieter Lohmar által elemzett nem-intencionális képzelet, gyenge fantázia¹⁷ jelenségeihez hasonlatos. Mindezek a formák természetesen kombinálódhatnak vagy átfolyhatnak egymásba, ennyiben megfeleltethetőek a múltbeli emlékek megjelenésének, melyek szintén felvillanhatnak hirtelenül, de előfordulhat, hogy előbb csupán felrémlenek, majd később kapnak határozott körvonalat.

2. *Érzékszervek, érzések, érzelmek* - A 'villanás' kifejezés alapvetően vizuális-képi megjelenést sugall, de van auditív és taktilis jellegű is, mely hangokra vagy a testet érő különféle behatásokra, érintésekre vonatkozik. Ugyanígy előfordulhat jövődöbéli szagok, ízek bevillanása. Az előhívott érzések, a felkeltett érzelmek széles skálán mozognak, ám valamilyen emocionális töltete szinte mindig van a jövőbe pillantásnak.
3. *Tárgyiség* - A megmutatkozó szintén sokrétű lehet: dolgok, viszonyok, folyamatok, események, és így tovább. A konkrét, intencionális tárgyiség mellett olyan, tárgyi formát még el nem ért állapot, egyfajta *hülétikus réteg* is megjelenhet, melyről Husserl a passzív szintézisek analízise során ír.
4. *Egészlegesség* - Van olyan felvillanás, mely csupán a jövő kis részletét tárja fel, ám olyan is, mely a tapasztalat egészét átfogja. Melyben a közvetlenül bekövetkező megmutatkozásán túl a távolabbi is felsejlik. Talán megkockáztatható a feltételezés, hogy a sejtelmekkel teli felvillanások lefolyásában tapasztalható egy tendencia, mely egyfelől az eseményszerűség, másfelől az egészlegesség felé tart.

Mindezek után meghatározhatjuk a jövő felvillanásának általános jellegzetességeit:

1. *Váratlanság, hirtelenség* - A felvillanás vagy sejtelen meglepetésként ér, mint egy betoppanó vendég, kinek irányából egyfajta sürgetést érzünk. Mire felocsúdnánk, már megtörtént, minden reakció késésben van hozzá képest.
2. *Akaratlanság* - Mintha kívülről érkezne, egy meghatározatlan tartományból, ahonnan belehasít a jelenbe. Elszenvedjük, elviseljük, miközben passzívnak, tehetetlennek érezzük magunkat vele szemben.
3. *Tudattalanság* - A villanások, sejtések ösztönös, spontán többletvélekedéseként túlmennek az éppen adotton, és egy változó,

¹⁶ Lásd Bachelard (2011) 11. skk. o.

¹⁷ Lásd Lohmar (2008), vö. Ullmann (2016a) 167. skk. o.

szabályozatlan élességű intencionalitással a még nem tapasztaltba nyúlnak. Az értelemkeresés ezután indulhat be.

4. *Idegenszerűség* - Szemben a protencióval és az induktív asszociációval, a felvillanás nem a következő pillanat elvárás-szerű anticipációja. Ha például kibámulunk a vonatablakon, s nézzük, miképp suhan el a táj, nem feltétlenül tudjuk ugyan, hogy milyen „képkocka” következik, de bármennyire új is pillanatról pillanatra, amit látunk, mégiscsak összefüggő látványsorozat marad, képek egymásutánja. A villanás esetében viszont valami hézag támad a tapasztalatfolyamban, melybe úgyszólván egy idegen tapasztalat-elem ékelődik.
5. *Jelentésség* - Ugyanakkor e fenomén új értelem-összefüggést generál, így végül beilleszkedhet a tapasztalatfolyam egészébe, esetleg éppen idegenszerűsége mélyén válik megpillanthatóvá egy elfeledettnek hitt ismerősség.
6. *Testélmények* - A közvetlen jövő felvillanása, különösen a veszélyhelyzetre vonatkozás erős testi érintettséget mutat, ellenben a személyes életsors kirajzolódása inkább testetlen, vagy, ha tetszik, testben átélt testidegen élmény, mintha valami távoli, homályos kép élesedne ki önmagunkról.¹⁸
7. *Időiség* - A jövő felvillanása komplex időiséggel bír, melynek komponensei vegyülhetnek egymással:

A) A felvillanásban vagy a sejtelmekben megmutatkozó jövő e megmutatkozás révén jelenbelivé, sőt múltbelivé lesz. Ezáltal „eljött jövővé” válik, és így egy másik, egy fel nem villant jövőt nyit meg. A kvázi-megtörtétté, befejezetté váló jövő ugyanakkor megmarad jövőnek, idegenségét épp ez adja.

B) Másfelől, adott esetben, az élet-egészre való irányulás azt is jelenti, hogy nem egyszerűen a jövő villan fel, hanem mintha egy magasabb, külső nézőpontból mutatkozna meg a múlt-jelen-jövő teljessége.¹⁹ A jövő visszasugárzik a jelenbe és a múltba, ezáltal az élettörténet egésze a maga kauzális összefüggésével értelmeződik át vagy kap új megvilágítást. Ez esetben a *proaktivitás* és a *retroaktivitás* kombinálódik egymással.

C) A felvillanásnak is megvan a maga sajátos lefolyási ideje. Lehet rövid vagy hosszú, élesebb határú vagy szétfolyóbb, de akár szaggatott is, mint a fent említett pánik esetében, mikor úgyszólván magunk előtt toljuk az időt, és a halál minden pillanatban elhalasztódik, majd újra bejelentődik, mert a tudat eltávolítaná magától, ám általa megigézve szabadulni sem tud tőle.

D) A felvillanás tulajdonképpen két különböző időiség találkozása, egymásba fonódása. Kierkegaard pillanat-elemzése²⁰ nyomán mondható, hogy az időbeli tudat

¹⁸ A testtapasztalathoz lásd például Horváth (2018) 30. skk. o. és Vermes (2023) 35. skk. o.

¹⁹ Ahogy az az antik jóslatok esetében is megmutatkozik. Lásd erről Steiger Kornél *A delphoi jóslatokról* c. utószavát. In: Parke – Wormell (1992) 54. skk. o.

²⁰ Lásd Kierkegaard (1993) 104. sk. o.

és az időtlen másik szféra – legyen az a transzcendencia vagy a tudattalan²¹ – érintkezése egyfajta elcsúszást, súrlódást jelent a lelki képességek és időkonstituáló potenciáljuk között. Ebből az idők közti súrlódásból szintén valamiféle idő fakad,²² egyfajta hibrid időbeliség, ahol az időtlen az időbe lépve annak adottságát meghaladva kvázi-jövőként tárul fel.²³

Összefoglalás

Váratlanság, akaratlanság, tudattalanság, idegenszerűség, jelentésség, testiség, komplex időiség – a jövő felvillanása és sejtelme fenomenológiailag elemezhető élményekben megy végbe, nem köznapi, tudományos vagy vallási konstrukciókban. Eredeti jövőtapasztalattal állunk tehát szemben, mely ugyanakkor különbözik az időfenomenológia klasszikus jövőelképzeléseitől. Mint azt már láthattuk, a jövő gyors, hirtelen felvillanása nem azonos sem a husserli protencióval, sem az induktív asszociációval, noha bizonyos jegyeik hasonlatosak egymáshoz. Most ehhez azt tehetjük hozzá, hogy a jövő vagy az életteljesség váratlan megsejtése ugyan összekapcsolható a *Dasein* halálhoz viszonyuló létével (*Sein zum Tode*), valamint az önmagát-előzés (*Sich-vorweg*) és az eljönni-engedés (*Zukommen-lassen*) fenoménjeivel, melyről Heidegger ír a *Lét és időben*, ám nem azonos ezekkel.²⁴ Hasonlóképpen, a felvillanó jövő érthető úgy, mint az Önmagáért-való értelme (*sens du pour-soi*), mint lehetőségének kivetülése (*projet de sa possibilité*), ahogy Sartre teszi *A lét és a semmiben*, mégsem tehetünk egyenlőségjelet közéjük.²⁵ A proaktív jövő-villanás és a felsejlés eredendő időfenomén, melyet a fenti filozófiák által kidolgozott jövőképzetek mellé kell állítanunk.

²¹ Freud több helyütt ír a tudattalan időtlenségéről, például *A tudattalan* című 1915-ös írásában. In: Freud (2011) 61. o. Vö. Ullmann (2016b) 13. o. Merleau-Ponty e tudattalan időtlenségét elpusztíthatatlan, architektonikus múltnak (*passé indestructible, passé architectonique*), mitikus, idő előtti időnek (*temps mythique, temps d'avant le temps*) nevezi. Lásd Merleau-Ponty (2001) 291. sk. o. ill. Merleau-Ponty (2006) 272. o.

²² Vö. Ullmann (2010) 290. o.

²³ Vagyis létrejön a *nem-egyidejűségek egyidejűsége* és az *egyidejűségek nem-egyidejűsége*. Vö. Koselleck (2003) 147. skk. o. Hasonló elcsúszás, vagy, ha tetszik, összecúszás figyelhető meg az ún. *déja vu* jelenségénél. Bergson ezt a jelen emlékeként értelmezi, melynek során a jelen a múltba vetítődik az észlelés és az emlékezés összeolvadása folytán. Lásd *A jelen emléke és a hamis ráismerés* c. írását. In: Bergson (1913) 215. skk. o. William James e jelenséget a miszticizmushoz kapcsolja és álmodozó tudatállapotról, homályos emlékezetről, kitágult érzékelésről ír. Lásd James (2019) 291. skk. o. Mindezek rokoníthatóak a jövő felvillanásának élményével. Talán úgy is fogalmazhatunk, hogy a jövő felvillanása egyfajta „fordított” avagy „eltolt” *déja vu*, melynek során mintha a jövő csúszna bele a jelenbe, és észlelhetővé válna az amúgy csak anticipált eljövendő. A kérdéshez lásd még Bernet (2012) 14. sk. o.

²⁴ Lásd különösen a 65. §-t: Heidegger (2006) 323. skk. o. illetve Heidegger (1989) 533. skk. o.

²⁵ Lásd Sartre (1943) 159. skk. o. illetve Sartre (2006) 170. skk. o.

Végezetül a tudatban megjelenő jövő lehetséges értelmezéseiről. Mint láhattuk, a tudat a villanásban, sejtésben valami tőle különbözőzővel találkozik, mégpedig egészen sajátos módon. E tudattal szembenálló szféra különféle vallási-metafizikai vagy lélektani elgondolásokban eltérő módon azonosítódik be és tesz szert jelentésre. Isteni sugallat, jóslat, prófécia, a démoni előugrása, irracionális képesség, vagy éppen a tudattalanból a tudatba nyomulás. Sőt, ezek akár össze is kapcsolódhatnak, ahogy már William James is beszél a vallási élmények elemzése kapcsán arról a lehetőségéről, hogy az istenség a tudat alatti régióban válik jelenlévővé a szubjektumban.²⁶ Mindez azt jelenti, hogy aki/ami bejelentkezik, és ahonnan bejelentkezik, így vagy úgy, de a tudaton túl helyezkedik el.

De itt már kezdünk átlépni a tapasztalat határain.

IRODALOMJEGYZÉK

- AUGUSTINUS, Aurelius (1987): *Vallomások*. Budapest: Gondolat.
- BACHELARD, Gaston (2011): *A tér poétikája*. Budapest: Kijárat.
- BERGSON, Henri (1913): *A nevetés, tanulmány a komikum jelentéséről és négy lélektani értekezés*. Budapest: Révai.
- BERNET, Rudolf (2012): Tudattalan tudat Husserlnél és Freudnál. In: *Imágó Budapest 2012/3*.
- BIERCE, Ambrose (1985): *Bagoly-folyó. Elbeszélések*. Budapest: Európa.
- BLANCHOT, Maurice (2002): Halálom pillanata. In: *Vigilia 2002*. április.
- FREUD, Sigmund (1999): *A Patkányember. Négy klinikai esettanulmány*. Budapest: Akadémiai.
- FREUD, Sigmund (2011): *Gyász és melankólia és más elméleti írások*. Budapest: Animula.
- HORVÁTH Lajos (2018): Fenomenológiai tudattalan és testemlékezet. In: *Magyar Filozófiai Szemle 2018/3*.
- HORVÁTH Lajos - PAVLOVICS Zsófia (2021): Affektív tudattalan és retroaktív ébresztés. In: *Imágó Budapest 2021/4*.
- HEIDEGGER, Martin (1989): *Lét és idő*. Budapest: Gondolat.
- HEIDEGGER, Martin (2006): *Sein und Zeit*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- HUSSERL, Edmund (1966): *Analysen zur passiven Synthesis. Aus Vorlesungs- und Forschungsmanuskripten, 1918-1926*. Husserliana XI. Szerk. Margot Fleischer. The Hague: Martinus Nijhoff.
- HUSSERL, Edmund (1969): *Zur Phänomenologie des inneren Zeitbewusstseins (1893-1917)*. Husserliana X. Szerk. Rudolf Boehm. The Hague: Martinus Nijhoff.
- HUSSERL, Edmund (2001): *Die Bernauer Manuskripte über das Zeitbewusstsein (1917-1918)*. Husserliana XXXIII. Szerk. Rudolf Bernet, Dieter Lohmar. Dordrecht: Springer-Science + Business Media.

²⁶ Lásd James (2019) 191. o.

- HUSSERL, Edmund (2002): *Előadások az időről*. Budapest: Atlantisz.
- JAMES, William (2019): *A vallási élmény változatai. Tanulmány az emberi természetről*. Budapest: Osiris.
- KIERKEGAARD, Søren (1993): *A szorongás fogalma*. Budapest: Göncöl.
- KOSELLECK, Reinhart (2003): *Elmúlt jövő. A történelmi idők szemantikája*. Budapest: Atlantisz.
- LOHMAR, Dieter (2008): *Phänomenologie der schwachen Phantasie. Untersuchungen der Psychologie, Cognitive Science, Neurologie und Phänomenologie zur Funktion der Phantasie in der Wahrnehmung*. Dordrecht: Springer.
- MERLEAU-PONTY, Maurice (2001): *Le visible et l'invisible*. Szerk. Claude Lefort, Paris: Gallimard.
- MERLEAU-PONTY, Maurice (2006): *A látható és a láthatatlan*. Budapest: L'Harmattan – Szegedi Tudományegyetem Filozófia Tanszék.
- PARKE, Herbert W. – WORMELL, Donald E. W. (1992): *Delphoi jóslatok*. Budapest: Holnap.
- PINTÉR Judit Nóra (2014): *A nem múló jelen: Trauma és nosztalgia*. Budapest: L'Harmattan.
- SAJÓ Sándor (2012): Amiről tudunk és amiről nem. In: *Imágó Budapest 2012/3*.
- SAJÓ Sándor (2014): *Majdnem minden. A megtört totalitás dialektikája*. Budapest: L'Harmattan.
- SARTRE, Jean-Paul (1943): *L'être et le néant. Essai d'ontologie phénoménologique*. Paris: Gallimard.
- SARTRE, Jean-Paul (2006): *A lét és a semmi. Egy fenomenológiai ontológia vázlat*. Budapest: L'Harmattan – Szegedi Tudományegyetem Filozófia Tanszék – Magyar Filozófiai Társaság.
- SCHREINER Dénes (2020): *Tragikus voyeur. Filozófiai kísérletek*. Budapest: Uránia - L'Harmattan.
- TENGELYI László (2007): *Tapasztalat és kifejezés*. Budapest: Atlantisz.
- ULLMANN Tamás (2010): *A láthatatlan forma. Sematizmus és intencionalitás*. Budapest: L'Harmattan.
- ULLMANN Tamás (2012): *Az értelem dimenziói*. Budapest: Könyvpont – L'Harmattan.
- ULLMANN Tamás (2016a): *Hogyan működik a tudattalan?* In: *Kellék 2016/55*.
- ULLMANN Tamás (2016b): *A tudattalan modelljei. Fenomenológia, pszichoanalízis és kognitív tudományok*. In: *Magyar Filozófiai Szemle 2016/1*.
- VERMES Katalin (2023): *A felelő(s) test. Exkarnáció és inkarnáció ritmusai*. Budapest: L'Harmattan.